

УДК 621.3.011.71

МОДЕЛЮВАННЯ КОМПОЗИТНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛАНЦЮЖКОВОЮ ЕЛЕКТРИЧНОЮ СХЕМОЮ

Ю. Мочульський

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Ген. Тарнавського, 107, 79017 Львів, Україна
mochulsky@ukr.net

Наведено результати дослідження усталеного режиму в ланцюжковій CL-схемі, яку використовують як електричну модель композитних матеріалів з мікроскопічних елементів. З'ясовано, що в такій схемі за скінченної кількості ланок можуть існувати два режими: швидкого загасання сигналу і дискретної стоячої хвилі, які залежать від частоти вхідного сигналу.

Ключові слова: композитні матеріали, ланцюжкова CL-схема, дискретна стояча хвиля.

Останніми роками синтезовано нові композитні матеріали, які мають від'ємні значення електричної і магнітної проникності в певному діапазоні частот електромагнітних хвиль. Ці матеріали виготовляють з мікроскопічних елементів, розміщених у певному порядку в прозорому середовищі. Завдяки від'ємним значенням електричної і магнітної проникності ці матеріали мають цікаві властивості. Зокрема, вони можуть не відбивати електромагнітних хвиль певного діапазону, тобто робити літак невидимим для радіолокатора.

У літературі з'ясовано, що для моделювання процесів у таких матеріалах можна використовувати ланцюжкову електричну схему з ємностей та індуктивностей. Ми розглянемо усталений режим у лінійній ланцюжковій схемі, показаній на рис. 1.

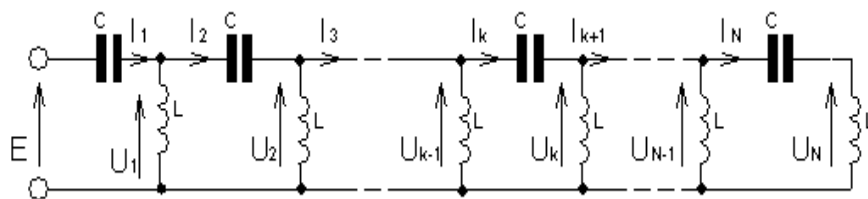

Рис. 1. Ланцюжкова CL-схема

Як видно з цієї схеми, для двох середніх ланок можна записати наступні рівняння:

$$\begin{cases} \dot{I}_{k-1} = j \cdot \omega C (\dot{U}_{k-2} - \dot{U}_{k-1}) \\ \dot{U}_{k-1} = j \cdot \omega L (\dot{I}_{k-1} - \dot{I}_k) \\ \dot{I}_k = j \cdot \omega C (\dot{U}_{k-1} - \dot{U}_k) \end{cases} \quad (1)$$

Розв'язавши ці два рівняння щодо U_k отримаємо

$$\dot{U}_k = \left(2 - \frac{1}{\omega^2 LC}\right) \cdot \dot{U}_{k-1} - \dot{U}_{k-2}. \quad (2)$$

Уведемо нормовану частоту $\Omega = \omega / \omega_0$, де $\omega_0 = \frac{1}{\sqrt{L \cdot C}}$ – резонансна частота однієї СL-ланки. Тоді характеристичне рівняння для різницевого рівняння (2) матиме вигляд

$$\lambda^2 - \left(2 - \frac{1}{\Omega^2}\right) \cdot \lambda + 1 = 0. \quad (3)$$

Це рівняння має два корені

$$\lambda_1 = \frac{2 \cdot \Omega^2 - 1 + \sqrt{1 - 4\Omega^2}}{2 \cdot \Omega^2}; \quad \lambda_2 = \frac{2 \cdot \Omega^2 - 1 - \sqrt{1 - 4\Omega^2}}{2 \cdot \Omega^2}. \quad (4)$$

Тобто розв'язок різницевого рівняння (2) матиме вигляд

$$\dot{U}_k = \dot{A}_1 \cdot \lambda_1^k + \dot{A}_2 \cdot \lambda_2^k, \quad (5)$$

де $\dot{A}_1$ та $\dot{A}_2$ – сталі величини, які, як звичайно, визначають з початкових умов.

З рівняння (4) випливає, що при $\Omega < 0,5$ обидва корені будуть дійсними, при $\Omega > 0,5$ – комплексно спряженими, а при $\Omega = 0,5$ – кратними і такими, що дорівнюють одиниці.

Проаналізуємо перший випадок. Як засвідчує аналіз, λ_1 у разі зміни Ω від нуля до 0,5 змінюється від нуля до -1. Це означає, що модуль λ_1^k зі збільшенням k зменшується до нуля. Водночас у цьому діапазоні λ_2 змінюється від $-\infty$ до -1. Це означає, що λ_2^k зі збільшенням k буде, коливаючись зростати до $\pm\infty$. Залежності λ_1 і λ_2 від нормованої частоти показані на рис. 2.

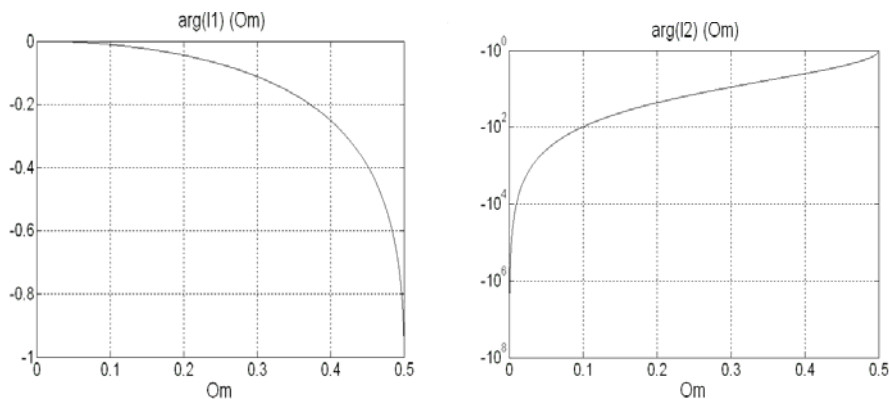

Рис. 2. Залежність коренів характеристичного рівняння від нормованої частоти

Проте, враховуючи, що $k < N$, і, крім того, λ_2^k множать на $\dot{A}_2$, не можна стверджувати, що $\dot{U}_k$ буде зростати. Для визначення залежності $\dot{U}_k$ від частоти і N необхідно проаналізувати залежності $\dot{A}_1$ та $\dot{A}_2$ від цих величин.

Як зазначено вище, $\dot{A}_1$ та $\dot{A}_2$, зазвичай, визначають з початкових умов. Однак у нашій задачі задана лише одна початкова умова ($\dot{U}_0 = \dot{E}$). Для знаходження другої сталої величини використаємо рівняння для останньої CL-ланки:

$$\begin{aligned} \dot{U}_N &= j\omega L \cdot \dot{I}_N \quad ; \\ \dot{I}_N &= j\omega C \cdot (\dot{U}_{N-1} - \dot{U}_N). \end{aligned}$$

З цих рівнянь отримаємо

$$\dot{U}_N = \frac{\Omega^2}{\Omega^2 - 1} \cdot \dot{U}_{N-1}. \quad (6)$$

Використаємо рівняння (5), отримаємо систему рівнянь для знаходження сталих $\dot{A}_1$ та $\dot{A}_2$

$$\begin{cases} \dot{A}_1 + \dot{A}_2 = \dot{E} \\ \dot{A}_1 \cdot \lambda_1^N + \dot{A}_2 \cdot \lambda_2^N = \frac{\Omega^2}{\Omega^2 - 1} \cdot (\dot{A}_1 \cdot \lambda_1^{N-1} + \dot{A}_2 \cdot \lambda_2^{N-1}) \end{cases} \quad (7)$$

Розв'яжемо цю систему, отримаємо

$$\dot{A}_1 = \frac{(\frac{\Omega^2}{\Omega^2 - 1} - \lambda_2) \cdot \lambda_2^{N-1}}{\lambda_1^{N-1} \cdot (\lambda_1 - \frac{\Omega^2}{\Omega^2 - 1}) - \lambda_2^{N-1} \cdot (\lambda_2 - \frac{\Omega^2}{\Omega^2 - 1})} \cdot \dot{E}; \quad (8)$$

$$\dot{A}_2 = \frac{(\lambda_1 - \frac{\Omega^2}{\Omega^2 - 1}) \cdot \lambda_1^{N-1}}{\lambda_1^{N-1} \cdot (\lambda_1 - \frac{\Omega^2}{\Omega^2 - 1}) - \lambda_2^{N-1} \cdot (\lambda_2 - \frac{\Omega^2}{\Omega^2 - 1})} \cdot \dot{E}. \quad (9)$$

Як бачимо з цих рівнянь, коефіцієнти A_1 і A_2 , на відміну від класичного випадку, залежать від Ω і N (оскільки λ залежить від Ω).

Для спрощення, зважаючи на те, що схема лінійна, а отже, всі відгуки пропорційні до вхідної напруги, прийемо $\dot{E} = 1$. Крім того, поділимо у формулах (8) і (9) чисельники і знаменники на відповідні чисельники. Отримаємо такі вирази:

$$\dot{A}_1 = \frac{1}{1 - \dot{B}}; \quad \dot{A}_2 = \frac{\dot{B}}{\dot{B} - 1}, \quad (10)$$

$$\text{де } \dot{B} = \frac{\Omega^2 - (\Omega^2 - 1) \cdot \dot{\lambda}_1}{\Omega^2 - (\Omega^2 - 1) \cdot \dot{\lambda}_2} \cdot \left(\frac{\dot{\lambda}_1}{\dot{\lambda}_2} \right)^{N-1}. \quad (11)$$

Аналіз цього виразу засвідчує, що при $\Omega < 0,5$ величина B помітно відрізняється від нуля лише при $\Omega > 0,45$ (рис. 3).

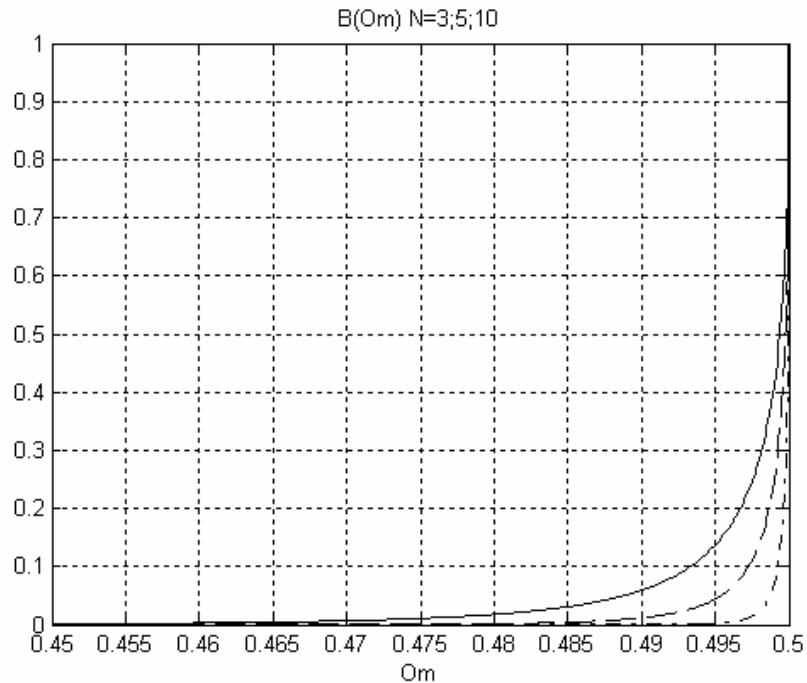

Рис. 3. Залежність B від Ω для різних значень N (суцільна лінія – $N=3$, пунктирна – $N=5$, штрих-пунктирна – $N=10$)

У таблиці наведено кілька значень B за різних частот для $N=3$.

Таблиця

Ω	0,1	0,3	0,45
B	10^{-14}	$2 \cdot 10^{-7}$	$1,4 \cdot 10^{-3}$
λ_2	-100	-20	-2

Для наведених у таблиці значень B значення A_2 практично збігатиметься з B , а отже, добуток $A_2 \cdot \lambda_k$ значно менший від одиниці для будь-яких $k \leq 3$. Залежності A_1 і A_2 від частоти для декількох значень N відображено на рис. 4. На рис. 5 показано залежність напруги на індуктивностях для різних довжин ланцюжка при $\Omega=0,3$ і $\Omega=0,49$. Як бачимо з рис. 5, за низьких частот напруга на індуктивностях швидко зменшується і практично не залежить від кількості ланок. У разі наближення частоти до граничної ($\Omega_0=0,5$) швидкість зменшення напруги знижується, причому тим повільніше, чим більша кількість ланок.

Зазначимо, що такі результати якісно можна отримати і без наведених вище міркувань, виходячи з того, що опір конденсатора обернено пропорційний до частоти, а опір індуктивності прямо пропорційний.

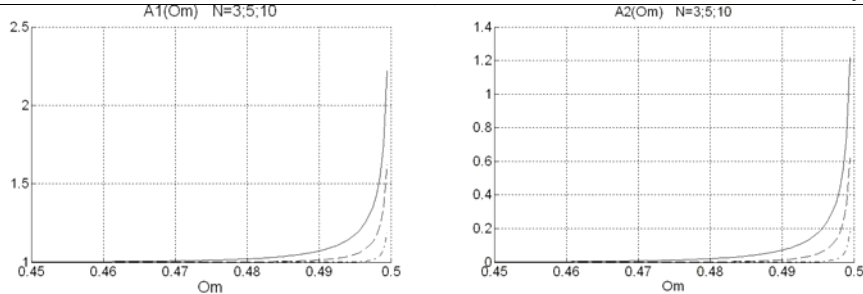

Рис. 4. Залежності коефіцієнтів A_1 і A_2 від частоти (суцільна лінія – $N=3$, пунктирна – $N=5$, штрих-пунктирна – $N=10$)

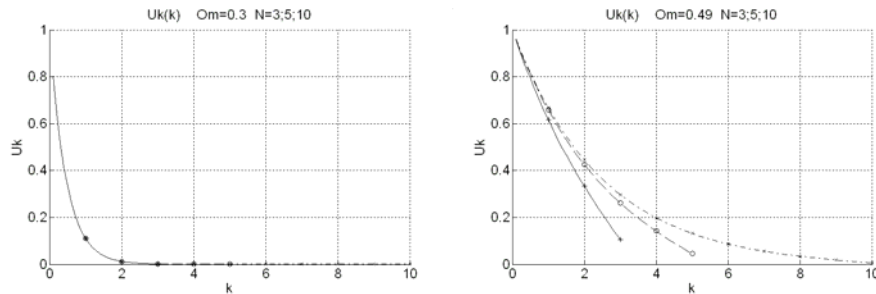

Рис. 5. Залежність напруг на індуктивностях від частоти сигналу та кількості ланок (+ – для $N=3$, o – для $N=5$ і x – для $N=10$).

Проаналізуємо другий випадок ($\Omega > 0,5$), коли корені характеристичного рівняння комплексно спряжені. Як видно з рівняння (4), модулі обох коренів дорівнюватимуть одиниці за будь-якого Ω . Звідси випливає, що модулі $(\lambda_1)^k$ і $(\lambda_2)^k$ також дорівнюють одиниці, тобто модуль напруги $\dot{U}_k$, як бачимо з рівняння (5), за будь-яких k є в межах від нуля до суми модулів $\dot{A}_1$ і $\dot{A}_2$.

Для отримання залежності $\dot{A}_1$ і $\dot{A}_2$ від частоти сигналу і кількості ланок проаналізуємо залежність $\dot{B}$ від цих величин. Оскільки, що λ_1 і λ_2 комплексно спряжені, то легко побачити, що модуль $\dot{B}$ дорівнює одиниці для будь-яких значень Ω і N , тобто можна записати $\dot{B} = e^{j\psi}$. А з цього випливає, що

$$|\dot{A}_1| = |\dot{A}_2| = \frac{1}{2 \cdot \sin(\psi)}; \quad \arg(\dot{A}_1) = -\arg(\dot{A}_2) = \frac{\sin(\psi)}{\cos(\psi) - 1}; \quad (12)$$

тобто $\dot{A}_1$ і $\dot{A}_2$ комплексно спряжені.

На підставі цього можна стверджувати, що $\dot{A}_1 \cdot \lambda_1^k$ і $\dot{A}_2 \cdot \lambda_2^k$ будуть комплексно спряженими функціями k і їхня сума, тобто $\dot{U}_k$, буде періодично змінюватися від нуля до подвоєного значення модуля $\dot{A}_1$ або $\dot{A}_2$, бо модулі λ_1 і λ_2 дорівнюють одиниці.

На підставі наведених результатів, напругу на індуктивностях схеми можна легко пояснити за допомогою векторної діаграми (рис. 6). На вході ($k=0$) обидва вектори $\dot{A}_1$ і

$\dot{A}_2$ будуть повернуті, відповідно, на кут φ_0 та $-\varphi_0$, і їхня векторна сума дорівнюватиме E .

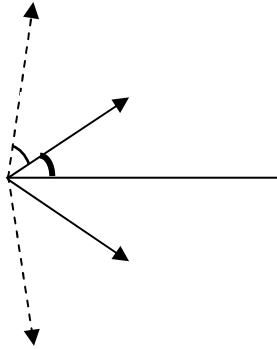

Рис. 6. Векторна діаграма напруг на індуктивностях

На першій індуктивності напруга визначатиме сума цих же векторів, але повернутих, відповідно, на кути φ_1 і $-\varphi_1$, які дорівнюють аргументам λ . Для наступної індуктивності вектори знову повернуть на кути φ_1 та $-\varphi_1$ і визначатимуть напругу на цій індуктивності. Отже, напруга вздовж ланцюжка буде змінюватися в межах від нуля до подвоєного значення модуля A . Крок зміни цієї напруги залежить від кута φ_1 , який, як бачимо з рис. 7, змінюється від 180° до нуля в разі зміни нормованої частоти від 0,5 до безмежності. Якщо кут $\varphi_1=90^\circ$ (а це буде при

$\Omega = \frac{1}{\sqrt{2}}$), то напруги на індуктивностях

повторюватимуться з періодом 2, а при $\varphi_1=45^\circ$ ($\Omega=1,3065$) – з періодом 4 (рис. 8). Для ліпшого уявлення про зміну напруги на індуктивностях вздовж ланцюжка на рис. 7 та рис. 8 показано залежність U_k від k за неперервної зміни k і для дискретних значень k . Залежності наведені для трьох різних значень N : суцільна лінія і знак “+” для $N=3$, пунктирна лінія і знак “o” –для $N=5$ і штрихпунктирна лінія і знак “x” – для $N=10$.

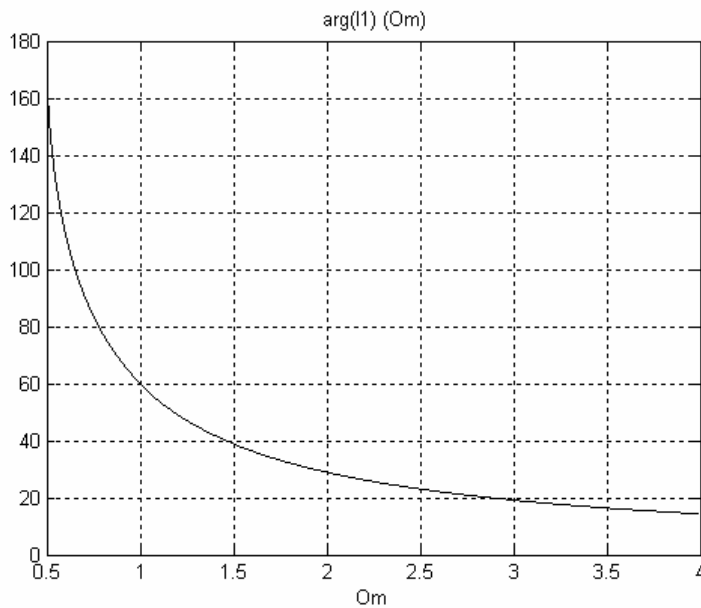

Рис. 7. Залежність аргументу λ_1 від нормованої частоти

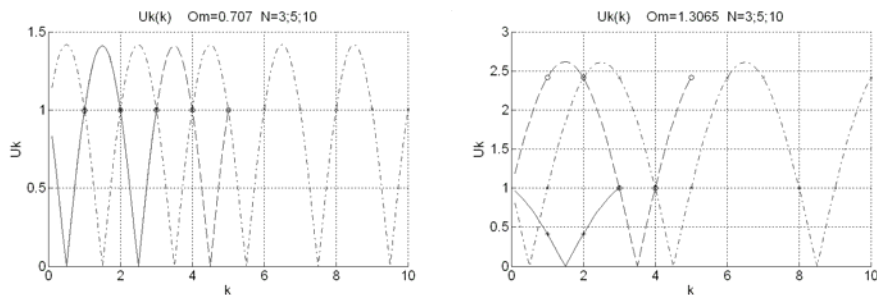

Рис. 8. Залежність напруги на індуктивностях від порядкового номера індуктивності

З показаних на рис. 8 залежностей випливає, що для певних частот напруга на деяких ланках може дорівнювати нулю. На рис. 9 зображено такий результат для чотирьох ланок.

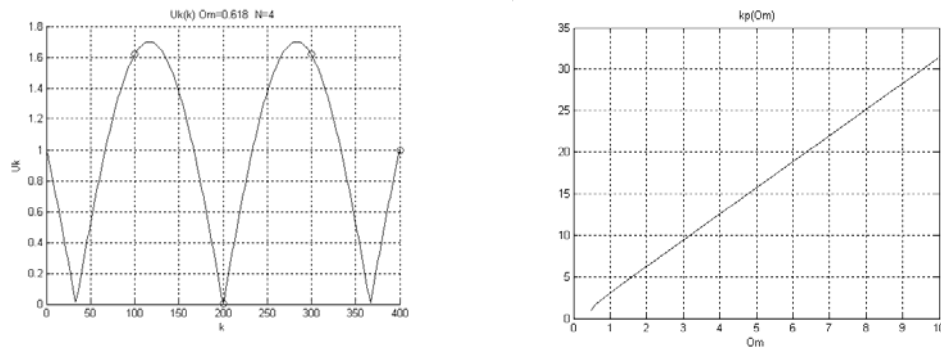

Рис. 9. Напруга на індуктивностях для схеми з чотирьох ланок

Рис. 10. Залежність довжини дискретної стоячої хвилі від частоти

Такі результати можна отримати й аналітично на підставі таких міркувань. Формулу (5), врахувавши, що $\dot{A}_1$ і $\dot{A}_2$ комплексно спряжені й модуль λ дорівнює одиниці, можна записати в такому вигляді:

$$\dot{U}_k = A \cdot e^{j\varphi_A} \cdot e^{jk\varphi_\lambda} + A \cdot e^{-j\varphi_A} \cdot e^{-jk\varphi_\lambda} = 2 \cdot A \cdot \cos(\varphi_A + k \cdot \varphi_\lambda) \quad (13)$$

Тобто напруга $\dot{U}_k$ буде дійсною (при $\dot{E} = 1$) і змінюватиметься за законом косинуса дискретно. У разі зміни знака косинуса фаза цієї напруги стрибатиме на 180° . Можна зробити висновок, що в такій схемі виникає дискретна стояча хвиля як суперпозиція

падаючої ($A \cdot e^{j\varphi_A} \cdot e^{jk\varphi_k}$) і відбитої ($A \cdot e^{-j\varphi_A} \cdot e^{-jk\varphi_k}$) хвилі. Довжина цієї хвилі (кількість ланок у періоді) дорівнює відношенню π до аргументу λ і її залежність від частоти показана на рис. 10.

Потрібно лише визначити залежність A від частоти і кількості ланок. Перш за все на підставі аналізу виразу (10) можна сказати, що значення модуля A може змінюватися від 0,5 (при $B = -1$) до безмежності (при $B = 1$). Останнє значення зрозуміле, оскільки ми аналізуємо схему без втрат. Отже, у ній виникатиме резонанс на певній частоті, за якого напруга на реактивних елементах дорівнюватиме безмежності. В реальних високочастотних схемах напруга буде скінченна, проте значно більша від вхідної. Кількість резонансних частот визначена половиною кількості реактивних елементів, тобто дорівнює N . А виникатиме резонанс при $\arg(B)=0$. Залежність $\arg(B)$ від частоти і кількості ланок описує досить складний вираз. На рис. 11 показано графіки цих залежностей для $N=3$ і $N=10$.

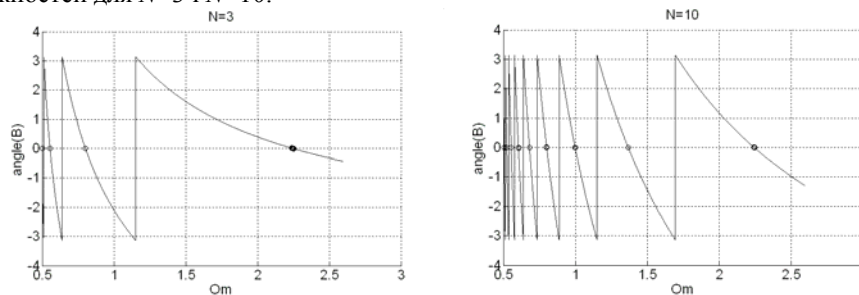

Рис. 11. Залежність $\arg(B)$ від частоти

Отже, у проаналізованій ланцюжковій схемі залежно від частоти вхідного сигналу можливі два режими.

У разі частоти вхідного сигналу, меншій від половини резонансної частоти окремої ланки, напруга в ланцюжку швидко загасає, причому тим швидше, чим менша частота і кількість ланок.

За частоти вхідного сигналу, більшій від половини резонансної частоти окремої ланки, у схемі виникає дискретна стояча хвиля, амплітуда якої залежить від частоти сигналу та кількості ланок і для ланцюжка без втрат є в межах від амплітуди вхідного сигналу до безмежності.

1. *Kozyrev A.B., van der Weide D. W.* Nonlinear left-handed transmission line metamaterials. *J. Appl. Phys.* 2008. Vol. 41. 173001 p.
2. *Brouers F., Rauw D., Clerc J. P. & Giraud G.* Self-similar properties of the far-infrared and optical absorption of fractal metallic cluster *Phys. Rev. B.* 1994. Vol. 49. N 20. 14582 p.

DESIGN OF COMPOSITE MATERIALS BY CHAIN ELECTRIC CIRCUIT**Yu. Mochulsky**

*Ivan Franko National University of Lviv
107 Tarnavsky Str., UA-79017 Lviv, Ukraine
mochulsky@ukr.net*

The results of research of a withstand mode in a chain CL-circuit, which is used as an electric model of composite materials, made of microscopic elements are presented. It is shown that this circuit with a finite number of chains can have two modes: mode of rapid damping of signal and mode of discrete standing wave, depending on the frequency of input signal.

Key words: composite materials, chain CL-circuit, discrete standing wave.

**МОДЕЛИРОВАНИЕ КОМПОЗИТНЫХ МАТЕРИАЛОВ ЦЕПОЧЕЧНОЙ
ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ СХЕМОЙ****Ю. Мочульский**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка
ул. Ген. Тарнавского, 107, 79017 Львов, Украина
mochulsky@ukr.net*

Приведены результаты исследования установившегося режима в CL-цепочке, которую используют в качестве электрической модели композитных материалов из микроскопических элементов. Установлено, что в такой схеме при конечном числе цепочек могут существовать два режима: затухания сигнала и дискретной стоячей волны, в зависимости от частоты входного сигнала.

Ключевые слова: композитные материалы, цепочечная CL-схема, дискретная стоячая волна.

Стаття надійшла до редколегії 18.05.2009

Прийнята до друку 30.06.2009